

Деркач О.М. (Київ, Україна)

**Проблема «жіночої долі» як критерій типізації персонажів
(на матеріалі оповідань Іво Андрича 20-х – 30-х рр.)**

Стаття присвячена дослідженню проблеми «жіночої долі» в оповіданнях Іво Андрича 20-х – 30-х років, зокрема – розгляду впливу проблеми на типізацію жіночих персонажів, а також характеристиці основних образів-типів та їх семантичних конфігурацій.

Ключові слова: *персонасфера, жіночий персонаж, проблема «жіночої долі», типізація, образ-тип, категорія краси, оповідання.*

Статья посвящена исследованию проблемы «женской судьбы» в рассказах Иво Андрича 20-х – 30-х годов, в частности – рассмотрению влияния проблемы на типизацию женских персонажей, а также характеристике основных образов-типов и их семантических конфигураций.

Ключевые слова: *персонасфера, женский персонаж, проблема «женской судьбы», типизация, образ-тип, категория красоты, рассказ.*

The research is devoted to investigation of the problem of «female destiny» in the stories of Ivo Andric of 20 – 30th years and to investigation of influence of a problem on typification of female characters, and also – to the characteristic of the bases images-types and their semantic configurations.

Key words: *sphere of characters, female character, problem of «female destiny», typification, image-type, beauty category, story.*

У хронології творчості Іво Андрича традиційно дослідники виділяють міжвоєнний період. У ньому, у свою чергу, виокремлюються 20-ті – 30-ті роки. Саме у цей період, а точніше – 1924-го року у виданні «Сербського літературного товариства» в Белграді виходить друком перша збірка Іво Андрича «Оповідання», до якої увійшли твори «У мусафірхані», «У зіндані», «Рзавські пагорби», «Кохання в містечку», «День у Римі», «Ніч у Алхамбрі». За цю книгу письменник одержав нагороду Сербської академії наук, членом-кореспондентом якої І.Андрича обрали 1926 року. Його наступні оповідання побачили світ дещо пізніше у двох збірках з аналогічними назвами. Саме з появою першої збірки оповідань Іво Андрич постає як повністю сформований прозаїк. Саме такого І.Андрича впізнає світ, і саме цей І.Андрич невдовзі розпочне роботу над романами, що принесуть йому світове визнання 1961-го року. Цикл вищезгаданих оповідань, є досить різноплановим за своєю тематикою та життєвим досвідом, який покладено в основу їх створення. Не останню роль у такій тенденції зіграло те, що після виходу друком його першого оповідання 1920-го року, І.Андрич мандрує світом, змінюючи місця своєї дипломатичної служби. З Ватикану, де його кар'єра розпочалася 1920-го року, молодого дипломата переводять до Бухареста (1921), потім до Трієста

(1921), до Граца (1923), де він перебуває до 1926-го року. Того ж року він отримує призначення у консульство в Марселі. Весь цей час письменник продовжує писати оповідання. Цілком природним видається те, що тематика їх є надзвичайно широкою, хоча в основі своїй вони, як і більшість творів письменника, спираються на національну історію.

З-поміж усіх оповідань 20-х – 30-х років можна виокремити цикл так званих «жіночих» оповідань, творів, які за тематикою та проблематикою можна об'єднати у групу творів «про жіночу долю». Ці зразки «малої» прози І. Андрича, на нашу думку, якнайкраще демонструють художню динаміку персонажів, їх нові багатогранні прояви, осмислення деяких основоположних для розуміння образу жінки ідей та, як результат, численні семантичні конфігурації образів, що зумовлюють їх групування, зокрема, типологічні.

Оповідання 20-х – 30-х років є новаторськими з точки зору їх поетики, адже одним з центральних її складових є певний жіночий образ. З-поміж них такі твори, як «Чоркан і німкеня», «Жінка із слонові кістки», «Кохання у містечку», «Диво в Олові», «Спрага», «Мара-наложниця», «Тулуб», «Анічині часи», «Міла і прелац» та ін.

Специфіка художньої природи жіночих персонажів у творчості Іво Андрича зазначеного періоду, з одного боку, визначається основними ідейними складовими, зокрема домінантною ідеєю втілення краси у жінці, яка поглиблює свій зміст, виходячи за межі концептуальної парадигми «чоловік – жінка» та проєктуючись на розгортання індивідуальної жіночої долі, а з іншого – відсутністю безпосереднього зв'язку з категорією краси або свідомим відсуненням його на другий план. Така тенденція є свідченням того, що доля жінки не розглядалася автором виключно у контексті ідеї краси, натомість у жіночих образах стверджувались основні концептуальні авторські константи – фаталізм та історичний песимізм. Пояснюється це тим, що Іво Андрич ніколи не був прихильником звуження чи то обмеження певної теми чи проблеми, а надто – однобічного чи однолінійного зображення певної художньої моделі. Цей принцип виявився і у створенні автором жіночих персонажів.

Іво Андрич в оповіданнях торкається найрізноманітнішої тематики й проблематики. Однією з проблем, що розробляються Андричем, є проблема нещасливого, трагічного кохання. Найбільш показовою з точки зору авторської розробки та можливостей дослідження вона представлена в оповіданні «Кохання у містечку». «Кохання у містечку» – це розповідь про молоду дівчину-красуню. Рифка (так звать головну героїню) здійснює вчинок, несумісний з поглядами провінційного містечка щодо становища жінки. Вона закохується, підносячись тим самим над буденністю життя.

Особливість андричівського погляду на світ полягає в тому, що він сприймає передусім трагедію існування людини, розуміє життя як біль, жах, розчарування, навіть у хвилинах щастя й задоволення бачить лише коротку

мить, що відокремлює одну біду від іншої. Ось і в цій історії першого дівочого почуття домінуючим врешті-решт виявляється мотив трагічний [8, 144].

Андрич цим самим висуває нову проблему, пов'язану із категорією «краси»: кохання й жіноча краса сплітаються в трагічний вузол, який не має вирішення. Дослідники у своїй більшості не схиляються до думки щодо виокремлення у цьому оповіданні, як і в інших творах цього періоду, так званого східного фаталізму, хоча твір не позбавлений фаталізму як такого, незважаючи на те, що суспільна атмосфера, виражена кризь релігійні та етнічні закономірності, є домінуючою у розробці проблематики та створенні образу Рифки. Над упередженістю середовища нависає дух прокляття, що унеможливує домінацію добра та поєднання краси, жінки й кохання у їх природному вільному вираженні.

У ще одному творі, що так само належить до означеного хронологічного періоду та у якому розробляється «жіноча» проблематика, жіночий персонаж розкривається дещо по-іншому та підноситься письменником до рівня типу, ставиться дещо інша проблема, відсутня у попередніх творах Іво Андрича. В оповіданні «Диво в Олові» перед нами постає образ-тип жінки-матері. Це мати-страдниця, яка пережила найстрашніше, що може трапитися у житті жінки – смерть своїх дітей: «У перші дванадцять років вона народила дванадцятьох дітей, всі хлопчики, і всі в неї по черзі помирали у своєму найкращому віці» [2, 149]. Але зла доля не зупинилася на цьому, страждання матері продовжуються. Її наймолодша донька невиліковно хвора, вона «роками лежала у темних і холодних кімнатах будинку», всі сприймали її як «родинне нещастя й божу кару» [2, 150].

Найближчою дівчина була, звісно, до матері. Та робила все можливе для того, щоб вилікувати дитину. Мати дізнається, що в Олові є джерело, вода якого, начебто, виліковує від усіх хвороб. Як говорить Андрич, «вона, як усі люди, що перенесли багато зла і бачили багато смерті поряд із собою і тому занурюються глибоко в себе, більше вірила у сили того світу, якого не видно, і була до них ближча» [2, 150]. Героїня присягнулася перед Богородицею у тому, що відвезе доньку в Олово. Але жінка ще не бачила жодного дива у своєму житті, натомість зазнала багато горя. Вона не може більше дивитися на страждання дитини і тому звертається до Богородиці з проханням: «Або зроби так, щоб вона одужала, або візьми її до себе, у рай, як тих дев'ятьох» [2, 151]. Письменник надзвичайно майстерно зображує весь відчай матері, яка має єдине бажання – позбавити від страждань свою дитину.

Заключна частина твору присвячена опису «дива» та реакції на це «диво» з боку матері, що є кульмінаційним моментом усього оповідання. Прибувши до Олова, всі очікують дивовижного одужання, але дива не стається. Поки присутні схиляються перед божою милістю, трактуючи надмірне збудження дівчини, як її дивовижне одужання, мати, яка, на противагу іншим, не вірила в чудесне зцілення дитини, усвідомлювала

приреченість, неможливість змінити долю, залишається «непорушною, приголомшеною, ще суворішою та важчою, ніж завжди. Бо тільки вона знала, що...тут немає здоров'я і що все було дарма» [2, 157]. Всупереч загальному піднесенню, але цілком у річищі еволюції свідомості персонажа, звучить репліка, звернена до бога: «Візьми її собі! Візьми її собі!» [2, 158]. Саме у цій центральній, ключовій, кульмінаційній фразі міститься основний зміст глибокого психологізму як головного елементу у створенні образу-типу матері-страдниці.

У оповіданні «Диво в Олові» простежується вже відзначений раніше й один із провідних андричівських мотивів приреченості, неможливості змінити долю, ілюструється сприйняття і зображення письменником життя як болю, зла, розчарування, трагедії. Жіночий персонаж повністю вписується в це бачення дійсності, загострене ще більше тим, що це страдницький образ жінки-матері.

Чи не найбільш показовим у створенні жіночих персонажів у творчості Іво Андрича є оповідання «Анічині часи». У цьому творі образ жінки постає як один з образів-типів та архетипів творчого доробку письменника. Це архетип фатальної жінки. Він сформувався ще в усній творчості багатьох народів світу, перейшовши згодом до писемної літератури. І.Андрич у художній реалізації цього архетипу відмовляється від традиційного демонізму та яскравого романтичного забарвлення на користь реалістичної мотивації думок та вчинків героїні. На думку Станко Корача, вже згадуваного раніше, в андричівському розумінні фатальна жінка – «це поєднання зла в людині і в усьому навколо неї з красою, яку ця людина випромінює й відчуває навколо себе» [7, 551]. За класифікацією образів-типів Драгана М. Єремича образ Аніки належить до негативного образу «розпусної жінки», «жінки-бунтівниці». Це потребує глибшого дослідження, власне, причин «розпусти й бунту» головної героїні.

Оповідання «Анічині часи» належить до так званих «боснійських оповідань». Ця приналежність визначає місце дії, яке перегукується із локалізацією в оповіданні «Кохання у містечку». У свою чергу, визначене письменником місце дії спричиняє характер проблематики твору. Мається на увазі, насамперед, проблема відчуження героїні від жорстокого світу провінційного містечка.

Краса Аніки усвідомлюється оточуючими та нею самою. Аніка відрізняється від них, а значить – викликає в «інших» настороженість та упередженість, появу яких спричиняє явище колективного зла. Але автор іде далі у розробці цієї проблеми. Окрім усього іншого, Аніка викликає в оточуючих ще й ненависть, оскільки, користуючись силою власної краси, що здатна підкоряти собі думки і вчинки людей, починає діяти, керуючись власними бажаннями та ставлячи під удар усталений порядок речей, що сформувався під впливом традиції та часу. Таким чином, у андричівському

трактуванні жіночої краси визначається ще одна парадигма – «краса – ненависть». Саме про ці дві домінуючі категорії говорить Драган Стоянович, один з дослідників-андричезнавців, що присвятив увагу вивченню категорії краси у творчості І.Андрича [9, 116].

Усвідомлюючи силу своєї краси та ступінь влади, яку вона надає, не задовольнившись місцем у структурі суспільства, яке за законами середовища було їй відведено, Аніка кидає виклик світові. Засобом реалізації цього виклику стає її краса. Ці часи надовго запам'яталися під назвою «Анічиних», а розпочалися вони тоді, коли вона «відкрила свій дім для всіх чоловіків» [10, 71].

«Часи Аніки» закарбувалися в історії містечка, перетворившись на легенду для прийдешніх поколінь. Про це говорить сам автор. Така трансформація та легенда як якісно новий рівень оповіді про Аніку повністю відповідає концептуальним підвалинам творчості Іво Андрича, зокрема особливостям концепції буття, у якій легенда посідає окреме місце як основна сутність, як те, що цікавить автора передусім.

Трагедія Аніки полягає у тому, що виклик, який вона кидає світові, виявляється заважким передусім для неї. Спроба героїні використати власну красу як інструмент помсти не приносить їй ані задоволення, ані щастя. З точки зору І.Андрича призначення краси полягає у тому, що вона є силою, яка створює, а не руйнує. Для чоловіка, що тягнеться до жінки як втілення краси, вона (краса – зауваження наше. – Д.О.) є запорукою гармонії. Жінка має ініціювати та створювати гармонію за допомогою краси, підтримуючи таким чином порядок речей у світі. Аніка ж свідомо порушує цей порядок, не утворюючи новий. З іншого боку, краса має викликати почуття кохання, бути захищеною ним, наповнювати його у самовіддачі і наповнюватися ним. Коли ж відбувається протилежне і замість кохання всюди існує лише ненависть, це свідчить про глибоке моральне падіння світу. Однак сила, що рухає Михайлом у його бажанні вбити Аніку – це не ненависть. Розправа, до якої він відчуває поклик, має на меті позбавлення його від провини, але так само й позбавлення Аніки від провини та повернення порядку речей у світі.

Категорія «краси» як одна з основоположних у жіночій персоносфері продовжує розроблятися письменником і у цьому творі, але невпинно еволюціонує та має неочікуване трактування. Аніка безперечно красуня, але вона носить у собі власне зло, яке до того ж зазнає впливу зла зовнішнього світу. Якщо б не було її краси, не було б й того коловороту зла, в якому вона загинула, і тому здається, що ця краса вабить зло до себе. Вона для кожного є господарем, тільки не для себе самої, бо не може жити за вимогами розуму й власної волі, бо вона є явищем, яке знаходиться поза логічними категоріями. В образі головної героїні письменник поєднує дві крайності людського життя, красу й зло, які, за І.Андричем, є наскрізними онтологічними поняттями.

Краса як онтологічне поняття нерозривно й діалектично пов'язана з іншим, протилежним за своєю природою поняттям зла. Причому краса спричиняє та провокує зло зовнішнього світу, яким у даному разі виступає забобонність все того ж провінційного містечка, що, у свою чергу, призводить до продукування зла внутрішнього, призводячи, таким чином, до фатального перебігу подій. Краса Аніки з огляду на свою силу здатна керувати світом, світом чоловіків, яких вона заворожує. Але керувати власною долею героїня не може, її краса існує сама по собі, вона не може існувати за правилами й вимогами розуму й волі, бо є явищем, що не підпадає логіці.

Жіночі персонажі у «малій» прозі Іво Андрича 20-х – 30-х рр. набувають стійких ознак центрального елементу поетики, що зумовлює виокремлення циклу «жіночих» оповідань та авторську розробку проблеми «жіночої долі», чия семантична конфігурація характеризується доволі широким діапазоном типізації образів – від матері-страдниці до жінки-красуні та жінки-фатуму. Особливості художньої природи двох останніх типів значною мірою визначаються наскрізною ідеєю краси, втіленої у жінці, однак ця ідея зумовлює новизну проблематики творів, що виражається у створенні ідейно-художньої парадигми «краса-зло», «краса-ненависть», «краса-помста».

Розгалужена модель жіночої персоносфери у творах цього періоду, а також ідейне навантаження образів жіночих персонажів зумовлюють широку типізацію образів та можливості дослідження їх типології.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Андрејевић Д.* Женски ликови у приповеткама Ива Андрића (од Анике, жене које има до Јелене, жене које нема) // Зборник филолошког факултета у Приштини. – Приштина: Филолошки факултет, 1992. – Књ. 2. – С. 15 – 22;
2. *Андріш І.* Изабрана дела.– Сарајево, Београд: Свјетлост, Просвета, 1958. – Књига І: Приповетке. – С. 149;
3. *Андріш І.* Сабрана дела.– Београд, Загреб, Сарајево, Љубљана, Скопје, 1976. – Књига 6: Жеђ. Приповетке. – 246 с.;
4. *Богдановић М.* Иво Андрић: *Приповетке* // Српска књижевна кптика. Критички радови Милана Богдановића. – Нови Сад, Београд: Матица српска, Институт за књижевност и уметност, 1971. – С.198 – 204;
5. *Горуп Р.* Жене у Андрићевом делу // Свеске Задужбине Иве Андрића. – Година XV. – Свеска 12, мај. – Београд, 1996. – С. 253 – 268;
6. *Кољевић С.* Андрићево виђење зла // Свеске Задужбине Иве Андрића. – Година XV. – Свеска 12, мај. – Београд, 1996. – С. 227 – 230;
7. *Кораћ С.* Жена у Андрићевим приповијеткама // Зборник радова о Иви Андрићу. – Београд: Српска академија наука и уметности, 1979. – С. 549 – 583;
8. *Рудяков П.* Між вічністю і часом: життя і творчість Іво Андрича. – К.: Український центр духовної культури, 2000. – 144 с.;
9. *Стојановић Д.* Лепота і мржња. *Аникина времена* Иве Андрића // Свеске Задужбине Иве Андрића. – Година XVIII. – Свеска 15, октобар. – Београд, 1999. – С. 116;
10. *Andrić I.* Priče o ženi samoj sebi neznanoj. – Београд, Jugoslovenska knjiga, 2000. – S. 71.